

Л. І. Гальків, Г. В. Миськів*

Національний університет "Львівська політехніка",

*Львівський інститут економіки і туризму

ФІНАНСОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ РИНКУ ОСВІТНІХ ПОСЛУГ ЯК ЧИННИК РОЗВИТКУ ЛЮДСЬКОГО ПОТЕНЦІАЛУ

© Гальків Л. І., Миськів Г. В., 2016

Розкрито змістовну сутність людського потенціалу в системі категорій «людські ресурси» і «людський капітал». Обґрунтовано роль освіти як продуктивної сили розвитку людського потенціалу. Проаналізовано динаміку загальних витрат на освіту в Україні, кількості споживачів її послуг, вартості навчання однієї особи у розрізі рівнів освіти. Оцінено роль домогосподарств на ринку платних освітніх послуг. Виявлено чинники фінансового забезпечення ринку освітніх послуг, які спричиняють втрати людського потенціалу.

Ключові слова: ринок освітніх послуг, людський потенціал, фінансове забезпечення, фінансування освіти

FINANCIAL PROVISION OF EDUCATION MARKET AS A FACTOR OF DEVELOPMENT HUMAN POTENTIAL

© Halkiv L., Myskiv G., 2016

The article reveals substantial nature of human capacity in the system of categories such as "human resources" and "human capital". The authors substantiate the role of education as a productive force of human development. Also analyzed the dynamics of total education costs in Ukraine, the number of educational customers, the household number on the paid educational market. The article investigated the factors of financial providing education, which cause loss of human potential.

Key words: educational market, human resources, financial provision, education funding.

Постановка проблеми. Деструктивні зміни потенціалу людського розвитку породжують низку ризиків і небезпек, які позначаються на можливостях реалізації стратегічних рішень. Чільне місце у системі чинників втрат людського потенціалу належить вадам фінансування. Вони сприяють розбалансуванню не лише ринку праці територіальної суспільної системи, а й загалом її соціально-економічного становища, деформують фінансовий базис її поступального розвитку.

Фінансове забезпечення ринку освітніх послуг накладає відбиток на стан сфери освіти та її результативність, що, своєю чергою, позначається на якості людського потенціалу. Фактично освіта позиціонується як рушій інноваційного поступу економіки та механізм, який забезпечує відтворення людського потенціалу. Таке концептуальне бачення освіти зумовлене «необхідністю подолання руйнівного прагматизму техніко-економічного інтересу до природи, культури, особистості та формування суспільства знань, які сьогодні є новим джерелом матеріального благополуччя» [1, с. 13].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окремі питання фінансового забезпечення розвитку якісних параметрів населення слугували предметом низки наукових досліджень, в яких вивчали:

- у [2] інвестиційні засади формування працездатності людини;
- у [3] зв'язок між витратами на персонал і конкурентоздатністю підприємства;
- у [4] вплив капіталовкладень в освіту на інтелектуалізацію суспільства;
- у [5] чинники інвестиційних рішень домогосподарств щодо освіти дітей;
- у [6] роль соціального капіталу територіальних утворень у покращенні рівня життя населення.

Новітні проблеми фінансового забезпечення людського розвитку в Україні розглянуто у працях таких авторів, як Е. М. Лібанова, О. В. Макарова, І. О. Курило [7], О. І. Тулай [1], А. М. Ревко [8], Л. В. Кривенко [9] та ін.

Постановка цілей. Цілями статті є дослідження фінансового забезпечення ринку освітніх послуг України в контексті зниження втрат людського потенціалу.

Викладення основного матеріалу дослідження. Характеризуючи змістовну сутність людського потенціалу в системі категорій «людський ресурс» і «людський капітал», вважаємо за доцільне скористатись науковим підходом С. Вовканича [10], який означає ресурс як обліково-статистичну категорію, а потенціал – як діяльнісно-результуючу категорію. Тобто людські ресурси територіальної суспільної системи, трансформуючись у людський потенціал, закладають підмуркові засади останнього. Якісні параметри ж людського потенціалу, окрім ресурсної складової, визначаються умовами динамічної ендо- та екзогенної природи, за яких відбувається ця трансформація. Аналогічно людський капітал (капіталізована в процесі залучення до трудової діяльності частина людського потенціалу, що наділена ефектотвірною здатністю), визначаючись кількісними та якісними параметрами людських ресурсів і людського потенціалу територіальної суспільної системи, формується під впливом динамічних змін у її внутрішньому та зовнішньому середовищах. Він, з одного боку, передбачає залучення інвестицій, а, з іншого боку, є інвестиційним донором розвитку потенціалів та ресурсів населення.

З розвитком людського потенціалу розширюються потреби людини і зростають продуктивні сили, які існують для їх задоволення [8, с. 116]. Чільне місце в системі цих продуктивних сил належить освіті.

Для аналізу національних витрат на освіту скористаємося відповідними сателітними рахунками, які висвітлюють дані про джерела фінансування, провайдерів коштів та їх функціональний розподіл. Бюлетень, оприлюднений у 2016 р. [13], містить аналітичні матеріали, які охоплюють часовий проміжок 2007–2014 рр. Упродовж цього періоду динаміка загальних витрат на освіту моделюється лінійним трендом із близьким до одиниці значенням коефіцієнта детермінації (див. рисунок) і середньорічним приростом на рівні 8,7 млрд грн. Загалом цей показник за досліджуваний період зріс удвічі. Тільки у 2014 р. щодо попереднього року спостерігалось його зниження (на 6,4 млрд грн, або на 5,6 %), яке пояснюється відсутністю даних по анексованому Криму і зоні проведення АТО.

Рисунок демонструє, що динаміка чисельності споживачів послуг освіти характеризується тенденцією із середньорічним зниженням на 0,25 млн осіб. Загалом за досліджуваний період цей показник зменшився на 23,7 %. Прискорена зміна у 2014 р. (- 13,1 %) вагомим чином зумовлена не врахуванням даних по Криму та частині Донецької і Луганської обл. Така динаміка на тлі зростання обсягів фінансування освіти призводить до удорожчання освітніх послуг (табл. 1). Втім, слід зупинитися на таких трьох моментах.

Динаміка загальних витрат на освіту, її здобувачів та їх частки в чисельності населення України протягом 2007–2014 рр., розраховано за [13]

Таблиця 1

Динаміка середніх витрат на підготовку одного учня/студента в Україні протягом 2007–2014 рр.*

Витрати	Значення у 2007 р.	Темп зміни до попереднього року, %						
		2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014
МСКО 1, тис. грн	4,3	36,8	11,2	21,9	6,9	20,8	4,8	7,6
МСКО 2-4, тис. грн	4,9	38,0	11,0	23,3	7,4	19,7	6,5	7,0
МСКО 5, тис. грн	8,1	33,3	17,8	21,2	13,7	12,9	8,8	13,0
У цілому, тис. грн	5,8	35,2	13,5	21,0	8,8	15,4	5,9	8,6
У цілому, тис. дол. США	1,1	29,6	-23,2	18,7	8,4	15,1	5,9	-27,0

Розраховано за [13]

1. Швидкість зміни середніх витрат на навчання однієї особи прискорюється зі збільшенням рівня освіти, відповідно до якого зростає і вартість освітніх послуг. Так, для провайдерів рівня МСКО 1 (середніх загальноосвітніх навчальних закладів 1 ступеня), де витрати на навчання одного учня варіювали від 4,3 тис. грн. до 11,6 тис. грн., коефіцієнт зростання за період 2007–2014 рр. становив 2,7. За освітніми рівнями МСКО 2-4, який представлений середніми загальноосвітніми навчальними закладами 2–3 ступенів та закладами професійно-технічної освіти, де середні витрати у розрахунку на одного учня більш ніж на 15 % перевищують відповідний показник для МСКО 1, варіюючи від 4,9 тис. грн. до 13,3 тис. грн., коефіцієнт зростання 2,8. ВНЗ (МСКО 5), у яких перевищення витрат на навчання одного студента в досліджуваному періоді щодо рівня МСКО 2–4 у межах від 59,6 % до 79,2 %, зростання сягнуло трикратного значення: із 8,1 тис. грн. до 24,4 тис. грн.

2. На відміну від показника середніх витрат на підготовку одного учня/студента в Україні, вираженого у національній валюті, який підтверджує тенденцію щорічного зростання, його значення у доларовому еквіваленті такої динаміки не демонструє. Різкі стрибки обмінного курсу валюти призвели до зниження витрат на навчання однієї особи у 2009 р. і 2014 р. щодо попереднього року на 23,2 % і 27,0 % відповідно. Загалом упродовж аналізованого періоду вітчизняна валюта знецінювалась швидше, ніж зростали витрати на освітню сферу навіть у розрахунку на одного учня/студента.

3. Якщо порівнювати Україну з розвиненими європейськими країнами за рівнем витрат у розрахунку на навчання однієї особи, то можна говорити про суттєве відставання (20 % від середніх витрат на учня/студента у країнах ЄС [13, с. 14]).

Дані рисунка також свідчать, що рівень охоплення населення послугами освіти також виявляє спадну тенденцію із середньорічним зниженням на 0,4 в. п. Якщо у 2007 р. його значення становило 19,9 %, то у 2014 р. – 16,4 %. Причина такої зміни криється у падінні попиту на послуги вітчизняних ВНЗ та у несприятливих демографічних змінах. Останні передусім характеризуються зменшенням кількості дітей і старінням населення. Так, у 2007 р. частка населення вікових груп до 17 років і 60 років і старших становила 17,9 % і 81,9 % відповідно. До 2014 р. перший показник знижується на 0,2 в.п., другий збільшується на 0,4 в.п.

Як в усіх соціально-орієнтованих суспільствах, в Україні домінують позицію фінансового забезпечення сфери освіти посідають державні інституції. Причому їх частка щорічно зростає: 2007 р. – 75,4%; 2008 р. – 79,3%; 2009 р. – 80,0%; 2010 р. – 81,5%; 2011 р. – 82,1%; 2012 р. – 84,6%; 2014 р. – 85,1 %. Тільки у 2013 р. спостерігалось зниження цього показника щодо 2012 р. на 0,3 в. п. року на користь домогосподарств (0,2 в.п.) і приватних компаній (0,1 в.п.) Останні незначно впливають на фінансування освіти, забезпечуючи у різні роки впродовж досліджуваного періоду від 0,7 % до 1,1 % сукупних витрат.

Місцеві бюджети як провайдери коштів державного сектора, сформованих в основному за рахунок податкових зборів, забезпечували близько 95 % фінансування закладів дошкільної освіти і близько 90 % – середньої загальної (табл. 2). За цими освітніми рівнями не прослідковувалися системні зміни ролі місцевих коштів, тоді як ВНЗ і заклади професійно-технічної освіти щорічно збільшували рівень таких коштів у власних бюджетах і за 2007–2014 рр. приріст становив 7,0 в.п. і 52,1 в.п.

Таблиця 2

**Частка державного сектора у фінансуванні закладів освіти України
у 2007 і 2012–2014 рр., %***

Види закладів освіти	2007		2012		2013		2014	
	разом	зокрема, місцеві кошти	разом	зокрема, місцеві кошти	разом	зокрема, місцеві кошти	разом	зокрема, місцеві кошти
Дошкільної	95,5	94,9	96,7	96,3	96,5	96,0	95,5	94,7
Середньої загальної	87,4	86,3	94,3	92,9	94,2	93,0	94,6	93,5
Професійно-технічної	86,4	17,1	90,7	72,0	87,2	67,6	89,4	69,2
Вищої	58,0	4,7	69,9	6,9	69,9	6,9	69,9	11,7

Розраховано за [13]

Вітчизняні домогосподарства серед фінансуючих організацій освітньої сфери посідають проміжну позицію, і їх частка виявляє тенденцію до зменшення (із 23,5 % у 2007 р. до 14,1 % у 2014 р). Деякою мірою така тенденція пояснюється деформацією споживчої культури населення, яке переорієнтовує свої видатки на збільшення рівня споживання продовольства, не дотримуючись якісного наповнення харчового раціону; вичерпує заощадження, нарощуючи боргові зобов'язання. Свідченням цього також є «практично повна відмова від послуг та товарів соціально-культурної сфери, натомість активне витрачання вільних коштів на розваги в кафе і ресторанах» [7, с. 202]. Проте не слід забувати про загрози формуванню освітнього потенціалу населення, які зумовлюються нестачею фінансових ресурсів в умовах інфляції, стагнації ринку праці, стрімким удорожчанням життєво необхідних послуг. У 2014 р. понад 40 % домогосподарств України були змушені відмовляти собі у найнеобхіднішому, окрім харчування, а близько 4 % не мали ресурсів для забезпечення потреби у достатньому харчуванні [14]. За даними цента Разумкова [15] лише третина дорослих мешканців України має змогу забезпечити своїм нащадкам отримання якісної освіти.

Усе більше вчених апелюють до влади щодо соціальних небезпек, які породжуються масовим субсидіюванням населення. Зокрема йдеться про те, що укорінення утриманських настоїв, формування на депресивних територіях анклавів з «дармовим мисленням» створюють загрози для реалізації процесів децентралізації та самоврядування. Україна наближається до критичної межі рівня утриманців, за якою суспільні системи втрачають свою дієздатність. Є. Головаха зазначає, що «з огляду на амбівалентність українців, проблема геттоїзації країни закладає бомбу під майбутні покоління» [15].

Роль коштів домогосподарств найбільш помітна у фінансуванні закладів вищої освіти (табл. 3). Зниження частки цих коштів також свідчить про падіння попиту на платні освітні послуги ВНЗ в Україні. Як наслідок, спостерігалось скорочення професорсько-викладацького складу ВНЗ, їх кількості, більшою мірою у закладах приватної форми власності.

Таблиця 3

**Частка домогосподарств у фінансуванні закладів освіти в Україні
у 2007 і 2012–2014 рр., %***

Види закладів освіти	2007	2012	2013	2014
Дошкільної	4,3	3,7	3,7	4,5
Середньої загальної	12,6	5,9	5,7	5,3
Професійно-технічної	11,4	7,0	10,6	8,8
Вищої	40,7	29,0	29,0	28,3

Розраховано за [13]

Ризики формування інтелектуально-інноваційного потенціалу населення активуються під впливом корупції у сфері освіти. На рівні педагогічних кадрів вона породжується низькою оплатою їх праці на тлі перманентних змін навчального процесу, посилення пресингу щодо якісних результатів праці, зниження пошани до неї з боку отримувачів освітніх послуг. Офіційні дані про тіньові фінансові потоки в освіті відсутні. За опосередкованими оцінками, обсяг нелегального сегмента сягає легального рівня. Соціологічна служба Центру Разумкова [17] показує, що лише 2,0 % респондентів вказують на практичну відсутність корупції у ВНЗ, 10,1 % – у середній освіті. Відповідь «все пронизано корупцією» і «корупція доволі поширена», значно вищі: середня освіта – 20,9 % і 31,8 %; вища освіта – 31,5 % і 45,9 %.

На сектор вищої освіти сьогодні покладаються важливі завдання щодо продукування та впровадження у практику наукових розробок. Тут сконцентрований потужний науковий потенціал, авторитет якого визнається широкими верствами населення. Так, за результатами досліджень інституту соціології НАН України [11] у 2016 р., визначальну роль у процесі пошуку шляхів виведення нашої країни з системної кризи населення відвело рекомендаціям науковців (33 %). Близько 65 % опитаних вказали на неможливість розвитку економіки України без активізації науки. Опитування, яке виявляло рівень довіри громадян до соціальних інститутів, також показало, що за цим показником вітчизняні вчені поступаються лише волонтерам (показник склав 51 % і 59 % відповідно). Натомість рівень довіри до Президента – 18 %, до уряду – 9 %, до Верховної ради – 8 %.

Слід зауважити, що наука, окрім відкриття нового знання, забезпечує також «створення системи трансформації сучасного знання, яке видобувається у світі, у реальність нашого суспільства» [12]. Реалізація наукою цих функцій зазвичай призводить до позитивних економічних ефектів, тоді як просвітницька функція сприяє підвищенню соціальної безпеки держави.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Якість людського потенціалу територіальної суспільної системи корелює зі станом фінансового забезпечення ринку освітніх послуг. Вітчизняний рівень витрат на одного учня/студента значно поступається рівню розвинених країн, що зумовлює нижчу конкурентоздатність освітнього потенціалу населення. На тлі щорічного збільшення сум коштів, що спрямовуються в сектор освіти, і скорочення кількості осіб, які

навчаються, прискорено зростає вартість освітніх послуг. Відтак, населення щораз більше відчуває тягар вилучення коштів, які йдуть на платні освітні послуги й обмежує себе у їх придбанні. Мізерна роль бізнесу у забезпеченні фінансовими ресурсами ринку освітніх послуг і брак державних коштів для розвитку посилюють проблеми розвитку людського потенціалу України.

Подальші наукові дослідження з обраної тематики мають поглиблюватись у напрямі пошуку резервів покращення фінансування сфери освіти і розвитку людського потенціалу.

1. Тулай О. І. Державне фінансування освіти: роль та значення в умовах формування засад сталого людського розвитку / О. І. Тулай // Академічний огляд. – 2015. – № 2. – С. 13–23.
2. Hickman D. C. *Globalization and Investment in Human Capital* / Hickman D. C. and Olney W. W. // *Industrial & Labor Relations Review*. – Vol. 64. – No. 4. – 2011. – P. 654–672. – Режим доступу: <http://digitalcommons.ilr.cornell>.
3. Inderst R. M. *Safeguarding Specific Human Capital Investments* / R. Inderst, H. M. Mueller. – Johann Wolfgang Goethe-University Frankfurt am Main, Faculty of Economics and Business Administration, December 2007. – 36 p.
4. *Human Capital Investment: The Returns from Education and Training to the Individual, the Firm and the Economy* / R. Blundell, L. Dearden, C. Meghir, B. Sianesi // *Fiscal Studies*. – Vol. 20. – 1999. – No. 1. – P. 1–23.
5. Bagby E. T. *Essays on human capital investments in developing countries* / Emilie Teres a Bagby. – Dissertation Submitted in partial fulfillment of the requirements for the degree of Doctor of Philosophy in Economics. – Graduate College of the University of Illinois at Urbana-Champaign, 2011. – 133 p.
6. Карпій О. І. Соціальний капітал як фактор соціально-економічного розвитку міста / О. І. Карпій // Збірник наукових праць Буковинського університету. Економічні науки. – 2011. – № 7. – С. 328–338.
7. Людський розвиток в Україні: соціальні та демографічні чинники модернізації національної економіки : [колективна монографія] / [Лібанова Е. М., Макарова О. В., Курило І. О. та ін. ; за ред. Е. М. Лібанової]. – К. : Ін-т демографії та соціальних досліджень ім. М. В. Птухи НАН України, 2012. – 320 с.
8. Ревко А. М. Оцінка впливу витрат домогосподарств на якісний розвиток людського потенціалу регіону / А. М. Ревко // *Сталий розвиток економіки*. – 2015. – № 1. – С. 115–121.
9. Кривенко Л. В. Концептуальні засади розвитку людського капіталу в умовах підвищення конкурентоспроможності країни / Л. В. Кривенко, С. В. Овчаренко // *Економічний часопис-XXI*. – 2014. – № 1–2(1). – С. 23–26.
10. Вовканич С. Діяльнісний підхід до людського та інтелектуального капіталу в знаннєвомісткій економіці / С. Вовканич // *Український соціологічний журнал* – 2009. – № 1–2. – С. 71–78.
11. Інститут соціології НАН України. Офіційний сайт. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://i-soc.com.ua>.
12. Кривцун Є. Більшість українців вважає, що владі треба слухати науку. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://day.kyiv.ua>.
13. Національні рахунки освіти України у 2014 році: Статистичний бюлетень / Державна служба статистики. – К., 2016. – 89 с.
14. Самооцінка домогосподарствами України рівня своїх доходів: статистичний збірник / Державна служба статистики України. – К., 2015. – 76 с.
15. Чи маєте Ви можливість дати хорошу освіту Вашим дітям або онукам? Соціологічне опитування. Центр Разумкова [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.razumkov.org.ua>.
16. Головаха Є. Масові субсидії породжуватимуть покоління утриманців. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.ukrainianweek.com.
17. Центр Разумкова. Соціологічні опитування. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.razumkov.org.ua>.